

Válková, Zora

Predbežné poznámky k analýze rytmických štruktúr básní slovenských "konkretistov"

In: *Teorie verše. II, Sborník druhé brněnské versologické konference, 18.-20. října 1966*. Palas, Karel (editor); Levý, Jiří (editor). Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1968, pp. 179-183

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120164>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PREDBEŽNÉ POZNÁMKY K ANALÝZE RYTMICKÝCH ŠTRUKTÚR BÁSNÍ SLOVENSKÝCH „KONKRETISTOV“

ZORA VÁLKOVÁ (Bratislava)

Jednou z málo preskúmaných otázok súčasnej slovenskej literatúry je otázka charakteru a osobitosti veršovej štruktúry a básnických modelov súčasnej slovenskej poézie. Z tohto dôvodu pristupujem k výskumu „konkrétnej poézie“ básnickej tvorby jej hlavných predstaviteľov L. Feldeka, J. Šimonoviča a J. Stacha.

Označenie „konkrétna poézia“, „konkretisti“ používam ako bežný termín zaužívaný vo väčšej časti slovenskej literárnej kritiky posledných rokov (1960—1965) pre poéziu spomínaných autorov. Preto netreba hľadať súvislosti s experimentami „konkrétnej poézie“ v medzinárodnom meradle, a to s „konkrétnou poéziou“ talianskych básnikov (Carlo Belloli, Luigi Tola, Danilo Giorgi, Lamberto Pignotti a i.), francúzskych „konkretistov“ Henri Chopina, Alberta Birotu, Levêquea, Angličana Boba Cobbinga, Škóta Hamiltona Finlaya, Američana Bryona Gusina, Nemcov Carl-Friedricha Clausa, H. G. Helmsa, Ferdinanda Kriweta, ruských básnikov V. Chlebnikova, Alexeja Kručeného, Davida Burluka alebo, nakoniec, s experimentami súčasných českých básnikov (ako napr. J. Hiršal, L. Novák a B. Grögerová).

Pri prístupe k analýze vychádzam z predpokladu, že kľúčom k veršovému štruktúrálnemu modelu poézie slovenských „konkretistov“ je rytmus „ako osobitným spôsobom sformovaný pohyb“ (O. Brik).

Keďže východiskovými momentami v tvorbe uvedených autorov je verš viazaný a intonačný, obraciam sa v prvom rade k metru a veršovej intonácii ako k prostriedkom, otvárajúcim vnútornú štruktúru básne v tvorbe spomenutých slovenských básnikov.

Pri analýze takmer tisíce veršov troch slovenských „konkretistov“ používam štatistickú metódu. Výsledky štatistických výpočtov znázorňujem v tabuľkách a grafoch. Pretože vo väčšine prípadov máme do činenia s heterosylabickými veršami, zostrojujem grafy tak, aby odrážali momenty dynamiky spolupôsobenia jedného verša na druhý — totiž dynamiky preskupenia rytmických impulzov veršov.

Pri výskume rytmu vo verši kladiem dôraz na funkčné skúmanie verša a na závislosť účinnosti a premenlivosti toho či onoho typu verša od veršového kontextu.

Pri analýze rytmickej základne viazaného verša spomenutých slovenských autorov, po porovnaní celého radu tabúl a grafov, zodpovedajúcich určitým viazaným veršom, dochádzam k nasledovnému zisteniu: pri spoločnom účinkovaní v básňach s heterosylabickými veršami (povedzme 12-slabičných s 10-slabičnými, alebo 13-slabičných s 11-slabičnými veršami) tej istej metrickej základne (trochejské verše s trochejskými, jambické s jambickými atď.) pri ich rytmickej realizácii sa uskutočňuje tak zvaná intonačná nivelizácia dvoch susedných slabík, čo akoby tieto zoskupenia slabík skrátilo a tým ich urobilo virtuálne adekvátnymi (napr.

12-slabičný verš s 10-slabičným a 13-slabičným s 11-slabičným). Tento fakt intonačnej nivelizácie dvoch susedných slabík sa graficky vyjadruje ako istá tendencia, povedzme, 12-slabičného verša k päťvrcholovosti (tu ako v 10-slabičnom alebo aj 11-slabičnom verši) so zjavným veršovým rezom po šiestej slabike (ako v 13-slabičnom verši). Pre znázornenie a podloženie vyššie uvedených zistení o intonačnej nivelizácii dvoch susedných slabík vo verši uvediem pre stručnosť len dva príklady s 12- a 13-slabičným veršom z básne J. Šimonoviča *Nataša* (v spomenutej básni 12- a 13-slabičné verše sú trojakého charakteru — jambického, trochejského a daktylotrochejského).

12-slabičný verš básne J. Šimonoviča *Nataša*

slabiky	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
prízvuk	62,5	37,5	12,5	87,5	25,0	37,5	62,5	37,5	37,5	62,5	37,5	62,5
ťažká doba	I slabá		II silná			III slabá			IV slabá		V slabá	

13-slabičný verš básne J. Šimonoviča *Nataša*

slabiky	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
prízvuk	57,1	28,5	0	100	0	57,1	57,1	42,8	28,5	71,4	28,5	71,4	28,5	
ťažká doba	I slabá		II silná			III slabá		IV slabá			V slabá		VI slabá	

Na základe celého radu podobných zistení konštatujeme, že v samotnej metrickej osnove verša je uzavretá inherentná rytmická energia, impulzy ktorej pri vzájomnom aktívnom pôsobení s veršovou intonáciou môžu byť intuitívnu cestou alebo presným štrukturálnym modelovaním verša posilnené alebo zoslabené. J. Šimonovič, napríklad, na posilnenie týchto inherentných rytmických impulzov používa rytmickú onomatopojú alebo synestéziu.

Fakt intonačnej nivelizácie dvoch susedných slabík, ktoré sú časticami tej istej metrickej jednotky — stopy, alebo aspoň susedných stóp, prezrádza nám moment realizácie dynamickej rytmickej skratky v samotnom jadre metrickej jednotky — v stope. Pochopiteľne, že rytmická energia, skoncentrovaná takýmto spôsobom vo vnútri veršovej jednotky, používa sa rôznymi spôsobmi, najmä na zosilnenie alebo zintenzívnenie rytmického impulzu celého verša.

Podobným spôsobom, využívajúc metrickú základňu verša, nachádzajú autori tzv. „konkrétnej poézie“ cestu k realizácii dynamickej rytmickej skratky v samotnom jadre metrickej jednotky — stope —, realizujú aj rytmické zdvojnásobenie metrickej jednotky-stopy, využívajúc, predovšetkým, rytmickú energiu syntaktickej (vetnej) výstavby verša. Uvedieme len jeden príklad s dvojverším J. Šimonoviča z básne *Večer je neskoro*:

Zelené pásy putujúcej zeme.
Oči jej kvitnú. Cestujeme.

Ako vidíme, cezúra je tu umiestená v prvom verši po slove *pásy*, v druhom po slove *kvitnú*. Ale syntaktická (vetná) prestávka, ktorá nasleduje za týmto slovom

a je vyznačená bodkou, akoby predlžovala slovo *kvitnú*, nesúc hlásku *ú*, ako spojovací článok s nasledujúcim slovom, predlžujúc a súčasne aj rezonujúc s druhou časťou predchádzajúceho verša so slovom *putujúcej*, ktorá sa eufonicky spája s tými istými hláskami a spoluhláskami (*-tujú*, *-tuje*) s posledným slovom druhého verša.

V tomto prípade nás zaujíma predovšetkým práve zdvojnásobenie zvuku *tu* v dvoch za sebou nasledujúcich slovách (*kvitnú—cestujeme*). Týmto zdvojením (ku ktorému autor dospieva, ako sa tu už spomenulo, vďaka zvukovej zhode s predošlými slovami predošlého verša) realizuje autor automatické prevedenie rytmického „zisku“ v syntaktickej výstavbe verša na „účet“ chýbajúcej rytmickej jednotky (stopy) rýmujúceho verša, aby tak dosiahol dojem plnej zhody dvoch v skutočnosti metricky nie plne adekvátnych veršov.

V poézii slovenských „konkretistov“ stretávame sa aj s princípom dvojnásobného, dvojsmerného využitia rytmicko-intonačných impulzov toho istého verša v celkovej rytmickej výstavbe básne (najčastejšie to robí J. Stacho). Ako príklad môže slúžiť jeho báseň *Svitanie nad mestom* zo zbierky *Svadobná cesta*, kde v dôsledku umiestenia 11-slabičného verša (s daktylskou tendenciou zvlášť v prvom polverši) do vnútra básne — a to po 10-slabičných veršov, ale pred 13-slabičnými — autor dosahuje toho, že bez zmeny metrickeho pôdorysu tohto typu verša, alebo aspoň jeho verša, nadobúda 11-slabičný verš dvojitú úlohu: raz je to úloha rytmicko-intonačného rušiteľa, raz — harmonizátora.

Autor tu využíva latentné intonačné impulzy metrickej základne 10- a 11-slabičných veršov, ktoré pre svoj nepárnoslabičný rozdiel pôsobia rušivo, kým pri spoluhre s 13-slabičnými veršami (párnoslabičný rozdiel)¹ sa tieto impulzy kryjú a teda pôsobia pravidelne, nerušivo, harmonizujúco.

V básnickej tvorbe slovenských „konkretistov“ vyskytujú sa prípady súčasného pôsobenia dvoch rytmických tendencií v tej istej básni — jambického a anti-jambického, trochejského rázu. Tak v básni J. Stacha *Otázočky* pri dominantnom postavení jambického metrickeho impulzu (čo potvrdzujú tabuľky a grafy s výpočtom proporcií slovných prízvukov v jednotlivých slabikách 12- a 11-slabičného verša básne — prevažná prízvučnosť párných slabík) predsa existuje aj rytmická tendencia trochejského charakteru (výskyt trochejských polveršov). Pravda, táto rytmická tendencia je ešte v pozadí.

Jednako už v básni *Pieseň z kvitnúceho maku* (obe básne sú z druhej zbierky J. Stacha *Dvojramenné čisté telo*, Slovenský spisovateľ, Bratislava 1965) môžeme konštatovať prítomnosť dvoch protismerných tendencií jambu a trocheja — tu je práve druhá tendencia — a teda anti-jambická (trochejská) podopretá vetnou intonáciou, vytvorenou syntaktickou výstavbou, graficky zdôraznenou interpunkčnými znamienkami: v celej básni prevláda splývavá konvergentná rytmicko-

¹ Tu vychádzam zo starších výskumov V. Kochola, týkajúcich sa intonácie v štúrovskom verši (*Litteraria historica Slovaca*, 1946—1947, Bratislava). V tejto práci autor upozornil na intonačné rozličnosti, pôsobiace v heterosylabickom verši raz ako harmonizujúci, raz ako rušivý faktor v závislosti od toho, či ide o dvojslabičný (10+8) alebo jednoslabičný (8+7) rozdiel. Hoci tieto upozornenia sa týkajú sylabického verša, nazdávam sa, že súčasne môžu byť využité aj pre sylabotónický verš — a teda aj verš slovenských „konkretistov“. Na základe vlastných výskumov som dospela len k istému zovšeobecneniu Kocholovho poznatku, a to k tomu, že párnoslabičný rozdiel vo veršoch pôsobí intonačne harmonizujúco, nepárnoslabičný opačne.

синтаксическа організація верша (на пресагы прыпадаюць толькі 9,5 %, парэнтычэскіх выітаў толькі 19 % а гіпатактычэскіх толькі нецэлых 5 %), чю вцелку падпоруе зоступны рытмычэскі характэр трычэаі.

Пры ськўмані вершю вышэйшэ споменуць аўтору са укўзала до істэі міеры аі атўзка выуїзтаі рытмычэскіх эквіваленту тўміто бїснїкмі. Аўторі нўтіа чїтателїа прїіамаць рўзнослабічнэ (напр. 9-слабічнэ а 13-слабічнэ, 12- а 16-слабічнэ вершэ), протїклатнэ (ямбїчкї-трычэаіскї верш) — скартка рытмычэскэ нетотознэ једноткы аю равнакэ вдака взїаюмнэі эквівалентностї іх чїстї (напр. полвершю). Ту, правда, треба ховорїт о двоісмрностї выуїзтаі ўлоху стреднїх вершювчїх резов — дїерэз а чезўр, длїкы вершю (Л. Фелдек в сонете *О втїакуві чїтїакуві*, в бїснїах *Розпрїаўка пред спїанїм, Монограмы*).

Рытмычкї нетотознст (пры захаванї целковэго равнакэ метрїчэкогў пўдоруісу вершї) длїхїх вершю тїто аўторї најчїстэйшїе выровнїаўаі такїм спўсобою, же в кратшю вершї наследуїаючю по длїхю „насадіа“ тзв. „пресахувў“ рїм, аюбо, аюто назїава Ј. Левї, рїм „усекнутї“. Схочност тохто рїму фунговат в інтоначно сплївавюм вершї аю предлїзвател еуфонїчэкогў раду самохлїасок вершїа выуїзїаўаі бїснїкї (аюбо мўзу выуїзїт) на аудїтївнэ выровнїанїе вершю, котрэ сў, чю до длїкы, неровнакэ, а так досїахуїаі доїем рытмычэскї тотоїностї. Тў істї ўлоху в подобнїх прїпадоху храїаі аі клаузалнэ асонанціе.

Пры рытмычюм выровнїанї длїшїехо вершїа, наследуїаючю по вершї кратшюм, насадзїе са охытўнїчкї аюбо преснї рїм, аюбо, наконїец, аі консонантїчкї рїм а тїакеїз са досїахуе аудїтївнэ выровнїанїе рытмычкї нетотознїх вершю.

ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ ЗАМЕТКИ К АНАЛИЗУ РИТМИЧЕСКИХ СТРУКТУР СТИХОТВОРЕНИЙ СЛОВАЦКИХ „КОНКРЕТИСТОВ“

Однїм из мало изученнїх вопроіу словїацкогў літературоведенїа являетсїа вопроіу харїактэра и особенностей стїхотворнїоі структұры поэтїческїх моделей современной словїацкїоі поэзїи.

В стїаїе ісследуетсїа харїактэр поэтїкї современных словїацкїх поэту — „конкретїстю“ Ј. Фелдека, Ј. Шїмоновича и Ј. Стахо. Названїе „конкретїсты“, „конкретнїа поэзїа“ іспользуетсїа адеіс как термін словїацкїоі літературнїоі крїтїкї последнїх лет (1960—1965) для обозначенїа поэзїи выіспрїведеннїх аўтору. Поэтому не слудет іскїаť сїаїзїа меїду означенїем творчестїа этих поэту и експерїментїаи „конкретнїоі“ поэзїи в меїдунарюднюм маштабе, а іменно с „конкретнїоі“ поэзїей італїанскїоі, францужскїоі, англїйскїоі, амерїканскїоі, русскїоі и, наконец, современной чешскїоі.

Пры аналїзїрванїи поэтїческогў матерїала аўтор іспользїа із предполоїенїа, чю ключюм к поэтїческїоі структұре моделей поэзїи словїацкїх „конкретїстю“ являетсїа „рїтм, как особюм спўсобою сформїрванюе двїїженїе“ (О. Брїк).

Посколку ісходнїмі моменїаи поэзїи прїведеннїх аўтору являетсїа стїх стрюго оргїанїзованный и інтонацїоннїй, аўтор стїаїи в перївю очередь обращїаеїс к метру и стїхотворнїоі інтонацїи, как к средствїаи, открїаваюїаи внұтреннїю структұру поэзїи упомянутїх аўтору. Пры аналїзїрванїи іспользуетсїа статїстїческїй метод. Главнюе внїманїе обращїаеїс на функїональнюе ісследованїе стїахїа и завїсїмость его ізмененїю от стїхотворнюго контекста.

В резулїтїае ісследованїа гетеро-сїллабїческїх стїхю (напр. 12-слюговїх с 10-слюговїмі и т. п.) однюго и того же метра аўтор прїходїт к выводу, чю в моменїт іх ритмыческїоі реалїзацїи прїоходїт так наз. інтонацїоннїа нївелїзацїа двїух соседнїх слюгов. Этот факт делает стїхї, по сївоі длїне неадэкватнїе, виртуально адекватнїмі. Графїческїе это выраїаеїс так, чю, напрїмер, 12-слюговїй стїх стремлїтсїа, как 10-слюговїй ілїи 11-слюговїй стїх, к 5-їи центровуї крївої. На основанїи этого наблюденїа аўтор прї-

ходит к заключению, что в самом метре сконцентрирована ингерентная ритмическая энергия, импульсы которой при активном взаимодействии со стихотворной интонацией могут быть интуитивно или точным структуральным моделированием усилены или ослаблены. Я. Шимонович, напр., усиливает эти внутренние ритмические импульсы, используя ритмическое звукоподражание или синестезию.

Интонационная нивелизация двух соседних слогов, которые могут быть частицами той же самой метрической единицы — стопы — или хотя бы соседних стоп, указывает на момент реализации динамического сокращения в самом ядре метрической единицы.

Подобным способом, используя метрический базис стиха, авторы „конкретной“ поэзии находят пути и к реализации ритмического умножения метрической единицы — стопы, опираясь прежде всего на ритмическую энергию синтаксического построения стиха. Тут встречаются случаи одновременного использования двух ритмических тенденций в том же самом стихотворении (ямбической и антиямбической, т. е. трохейской). Кроме того тут встает вопрос об использовании ритмических эквивалентов. Авторы „конкретной“ поэзии заставляют читателя принимать стихи неадекватные по количеству и качеству (по длине и по метрической основе) за адекватные только лишь благодаря адекватности их частей (напр., полустушии).

